

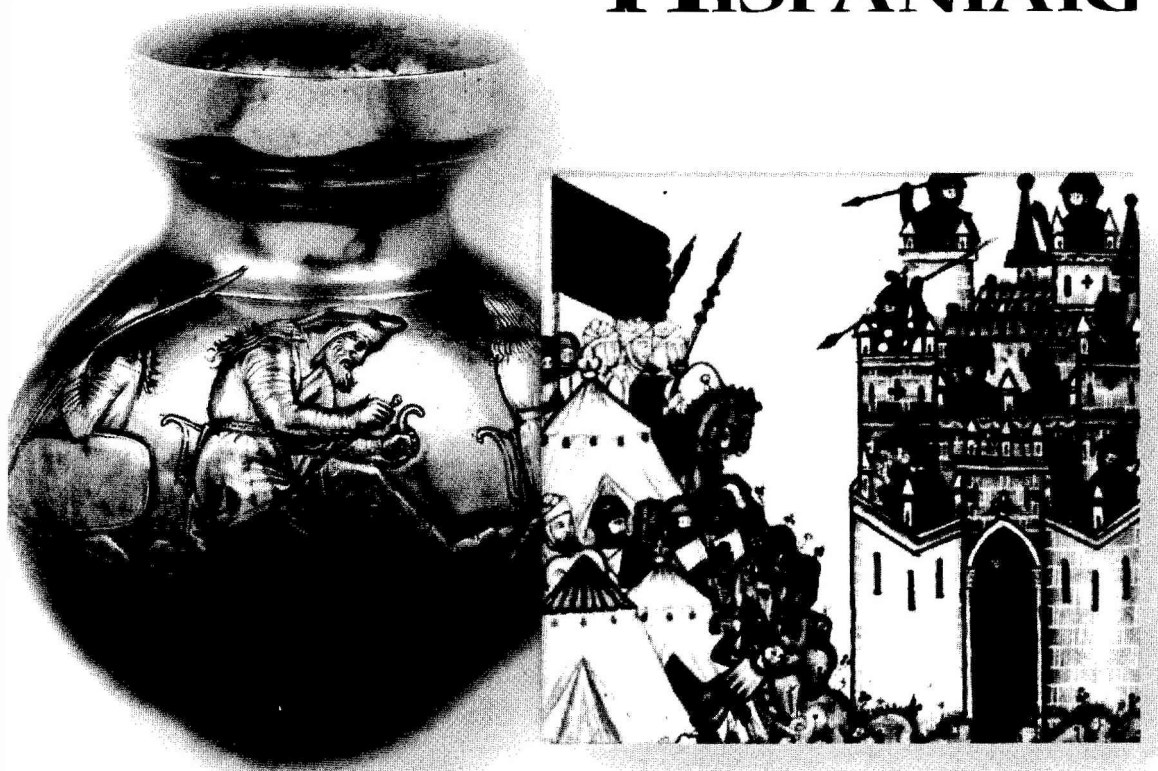
BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXI. évfolyam, 1-2. szám

SZKÍTIÁTÓL

HISPÁNIÁIG

ÍJÁT AJZÓ SZKÍTA HARCOS
– RÉSZLET A KUL-OBAI EDÉNYRŐL –

MUSZLIM TÁMADÁS KERESZTÉNY ERŐD ELLEN
– CANTIGA DE SANTA MARIA
A XIII. SZÁZADBAN –

A középkori tematikus lapszám szerkesztője:
HALMÁGYI MIKLÓS

MMIX február–március

RÉVÉSZ ÉVA

A keleti kereszténység: szerep, hatás vagy jelenlét?

A veszprémvölgyi monostor

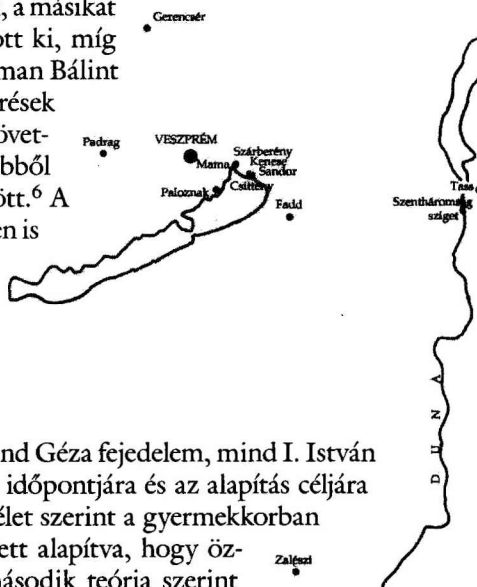
A keleti kereszténység – miként ezt írott forrásaink is bizonyítják, – több alkalommal és módon is kapcsolatba került a magyarsággal, sőt az első keresztenségekre is Bizáncban került sor: előbb Bulcsú és Termacsu, majd Gyula látogatása alkalmával. Azt azonban nem tudjuk, hogy a kereszténység felvétele után milyen szerepet játszottak a magyarok között a keleti kereszténység terjesztésében. Egy speciális esetet vizsgálok most meg, melynek során arra a kérdésre keresem a választ: a keleti kereszténység milyen hatást gyakorolt a közvetlen környezetére, azaz hazánkban létesített keleti keresztény monostorok saját birtokaikon folytattak-e térítő tevékenységet, szerepet vállaltak-e a kereszténység terjesztésében közvetlen környezetükben, hatást gyakoroltak-e rá avagy pusztán jelen voltak?1 A vizsgálatom tárgyául elsőként a veszprémvölgyi monostort választottam, mivel az alapítólevele Kálmán-kori 1109. évi átiratban fennmaradt, így ismeretes, hogy a kezdetektől mely birtokok tartoztak a monostorhoz.

1. Az oklevél és a monostor

Az oklevél² eredetije nem, csupán két bilinguis – görög és latin – átirata maradt ránk: az egyik oklevelet az MNM³ gyűjteményében őrzik, a másikat a MOL,⁴ épp emiatt igen komoly vitákat váltott ki, míg tisztázódott hitelessége.⁵ A latin szövegeket Hóman Bálint vetette össze, mely során a két szöveg közti eltérések alapján kiderült, hogy céltudatos hamisítás következtében került az MNM-példányra pecsét és ebből kifolyólag található eltérések a két oklevél között.⁶ A két példány görög és latin nyelvű szövege esetében is az MNM-példánya bizonyult hitelesnek.⁷

Az alapító személye, az alapítás, illetve az oklevél kiadásának dátuma, a monostor alapításának célja mind-mind hosszas vita tárgyát képezték, melyek némelyike mai napig eldöntetlen kérdése a monostor történetének.

Az alapító személyére nézve szóba került mind Géza fejedelem, mind I. István király. Az oklevél nincs keltezve, így az alapítás időpontjára és az alapítás céljára nézve több lehetőség is felmerült.⁸ Az első elmélet szerint a gyermekkorban keleti kereszténynek keresztelt Sarolt számára lett alapítva, hogy özvegye idején legyen hová visszavonulnia, második teória szerint

István Gavril Radomir, bolgár trónörökös által elűzött nővére és fia, Delján Péter számára, harmadik lehetőségként felmerült Imre herceg menyasszonya számára, hogy az eljegyzés után itt neveljék és felkészüljön a házasságra, avagy Imre halála után visszavonulhasson.

Egyetlen időpont segít a terminus ante quem-et közelebről meghatározni: itt készült a ma koronázási palástként ismert casula, melynek felirata – „*Casula hec operata et data ecclesiae Sanctae Mariae sitae in Civitate Alba anno incarnationis XPI MXXXI indicione XIII a Stephano rege et Gisla regina*” –, mely szerint 1031-ben készítette és ajándékozta a székesfehérvári Szűz Mária egyháznak István király és Gizella királyné. Az ajándékozásnak az szolgálhatott alkalmául, hogy ebben az évben volt István koronázásának 30. jubileuma, házasságkötésük 35. évfordulója, előző évben, 1030-ban aratott győzelmet Konrád császár felett. A casula feltehetőleg még Imre herceg halála előtt készült.⁹

Az általánosan elfogadott nézet, miszerint I. István volt a monostor alapítója. Az alapításra 1010–1031 között került sor Imre herceg menyasszonyának nevelésére az esküvőig a királynéi székhelyen, az ő közvetlen felügyelete alatt.¹⁰ Az apácák monostora a Veszprém melletti Veszprémvölgyben volt található. 1220 körül cisztercita apácák vették át a monostort, akiknek 1543-ig volt a birtokában. A területen folytattak régészeti feltárást, de az csak az épület XIV. századi átépített részét érintette.¹¹ Ma egy jezsuita kápolna áll nem messze a helyétől.

2. A birtokok

A alapítólevélben szereplő, monostornak adományozott birtokok az alábbiak voltak: kilenc falu földestől – Szárberény, Mama, Sandor, Kenese, Csittény, Szántó a szombatu-i révvel, Padrag, Zalészi és Gerencsér –, valamint Paloznakon, Faddon és a Szentháromság szigeten egy-egy vincellér.

Az oklevél által említett első birtok Szárberény, melyet „...*negyvennyolc füsttel és hat halással*...” ajándékozott az apácáknak az alapító. A település a Balaton partján fekvő mai Vörösberény, illetve Kisberénypusztával azonos, mely a körán végig létezett az írott források tanúsága szerint.¹² A település exempt parochiális egyházzal rendelkezett, melynek védőszentje Szent Márton volt, forrásbeli előfordulása azonban csak az Árpád-kor végétől, 1297-ből ismert.¹³ A egyháznak a mámai, a csittényi és a kenesei egyház is a filiája volt.

A település területén, a mai református templom lelőhelyen végzett 1966. évi feltárás a még ma is álló, utoljára 1739-ben átépített templom építési periódusait tisztázta, mely a templomot korábbi időpontra datálja. Az első román kori templom keskeny, egyenes szentélyzáródású volt, melyet még az Árpád-korban dél felé teljes hosszában kibővítettek, valamint kisebb gótikus átépítés – toronyalj, déli és nyugati homlokzat ablakai – nyomait is megfigyelték rajta.

A templom melletti temetőben a sírok zöme elpusztult, csak a mélyebbre temetettek közül tudtak feltárni néhányat, melyek egyikéből s-végű hajkarikák kerültek elő.¹⁴

A templom körül az apácák jobbágyai laktak. A terepbejáráskor az ún. Kunföldök lelőhelyen előkerült településnyomokat jelző, zömében X–XII. századi leletanyag is igazol, úgymint hullámvonal-díszes, fogaskerék-mintás oldal- és peremtöredékek.¹⁵

„*Aztán egy másik falu, Szántó harminc családdal – ez a Dunánál van –, továbbá (ti. aján-dékozok) húsz családot... ...a szombatu-i révet hét révésszel, hasonlóan vásárvámot is, valamint*

lovas szolgát hatvanat, halászt a Dunán tizenkettőt, ácsot hármat, kovácsot kettőt, pohárnokot egyet, esztergályost egyet;”. Szántó a mai Tass¹⁶ falu határában, Szalkszentmártontól É-ra lévő puszta. A szombatu-i rév a faluhoz tartozott. A település léte a középkor folyamán az írott forrásokban nyomon követhető,¹⁷ a falu egyházának védőszentje Szent György volt, melynek legkorábbi okleveles említése 1352-ből való.¹⁸

A következő adomány Paloznokon „*egy birtokrészes vincellér...*”. A településnek ma is Paloznak a neve.¹⁹ A falu a középkor folyamán végig létezett, melyet írott források is bizonyítanak. A településnek Szent Andrásnak szentelt temploma volt a középkorban, melynek első közvetett említése a templom két papjának a pápai tizedjegyzékekben megörökített megjegyzéséből ismert, majd közvetlenül a templom először 1352-ben fordul elő írott forrásban.²⁰

Az Árpád-korban több egyházi birtokosa is volt a falunak: a veszprémvölgyi apácák, a bakonybéli monostor,²¹ a veszprémi káptalan²² és a tihanyi apátság²³ is. A falu temploma és maga a középkori falu is a mostani helyére lokalizálható, így a tárgyi emlékek a Templomdomb és környékén végzett feltárások során itt kerültek elő. Thewrewk Aurél templom körül 1956-ban végzett ásatása során csontvázak kerültek napvilágra, mellettük kisméretű bronzkarika és bronz fülbevalók. A Templomdombon K-Ny-i tájolású csontváz, koponyája mellett két darab ezüst s-végű hajkarika, a templom körüli vízmosásból sok csont, egész koponyák, gyűrűk, hajkarikák kerültek elő.²⁴ Egy 1914-es paloznaki sírleletből két kengyel és egy lándzsacsúcs,²⁵ valamint egy további leletből három s-végű hajkarika származik.²⁶

Fadd²⁷ település neve helyén az eredeti görög szövegben Patadi szerepel,²⁸ ahol „*egy vincellér, Melegdi...*” az adomány. Az oklevélben szereplő települést Melich János Faddal,²⁹ míg Mikos József Patával,³⁰ Pais Dezső pedig Papvásárral azonosította,³¹ de Fadd a legelfogadottabb.

A településnek több ismert egyházi birtokosa is volt a középkor során, a fehérvári keresztéseknek, a fehérvári és a veszprémi káptalannak is voltak itt birtokai.³² Szent Márton-egyháza csak későn, 1427-ben és 1429-ben szerepel először írott forrásban,³³ régészeti források nem állnak rendelkezésre.

A Szentháromság sziget-et „...*majorgazdaság gyanánt...*” kapták az apácák. A Kálmán-kori renovatióban Sild-sziget néven szerepel, mely a mai Dunaújváros és Szalkszentmárton közti Duna-sziget volt.³⁴ A ma már nem létező sziget egykoron Szalk alsó végénél levő rév feletti sziget volt. Pentelemonostorral is volt közös birtokhatára.³⁵

Az oklevélben Mama birtok a mai Vörösberény határához tartozó, attól északra található Mámapusztával azonos.³⁶ Az itteni birtokokról közelebbit nem említ az oklevél, de Mára kizárólag az apácák birtoka volt 1625-ig.³⁷ A település létezése a középkorban végig követhető írott forrásainkban is.³⁸

A falu Szent László patrocíniumú egyháza írott forrásban későn, 1297-ben tűnik fel először, a szárberényi Szent Márton egyház filiája.³⁹ A falu a Mámai-hegy oldalában található templomrom környékére lokalizálható. A XII. századi egyhajós, egyenes szentélyzáródású templom feltárását Czegléd Károly 1963-ban végezte.⁴⁰

A földestől a monostornak adományozott Sandor falu a mai Balatonkenese határában található Sándorpusztával azonos.⁴¹ A falu szerepel írott forrásokban, de templomáról nincs okleveles adat és helyét sem sikerült felfedezni, azonban Pesty Frigyes jegyezte fel, hogy köveit a XIX. század közepén hordták el.⁴²

A Partfő és Sándorhegy közötti területen településnyomok, a település sok hamus, égett

földes foltja, XII–XIII. századi fogaskerék-díszes és hullámvonal-mintás cseréptöredékek kerültek elő.⁴³ A Partfő falába öt sorban egymás alá bevált kilenc-tíz barlangot már Pesty Frigyes említi, a barlanglakásokat Jankó János kutatta át, de csak tüzelésnyomot talált, leletanyag nem került elő. Györfly György a terület egy részét alkotó Görögmező néven ismert terület és a barlanglakások következtében remetebarlangokat feltételez, mely a folyamatos omlások miatt helyszíni kutatással nem bizonyítható.⁴⁴

A Kenese néven szerepelő falu a mai Balatonkenesével azonos,⁴⁵ melynek középkori léte írott forrásainkban végigkövethető.⁴⁶ Két Árpád-kori temploma is ismert; Szent Kereszt egyháza először 1231-ben szerepel forrásban, Szent Mihály egyháza pedig 1297-ben, mely a szárberényi Szent Márton egyház filiája volt.⁴⁷

A területről ismertek egy 1930-as sírleletből származó leletek: s-végű hajkarika, két nyitott, sima ezüstkarika, fülbevaló-töredék,⁴⁸ és a község határából három I. László denár került a múzeumba.⁴⁹

A VESZPRÉMVÖLGYI MONOSTOR BIRTOKAI

Csittény falu a mai Csiténypusztával azonos, mely Balatonkenese határában található.⁵⁰ A település utolsó okleveles említése 1382-ből való, utána már önálló határu praediumként szerepel. A falu temploma oklevélben nem szerepel, azonban ismert, hogy a szárberényi Szent Márton egyház filiája volt. A templom maradványait a múlt században még ismerték, melyet a hagyomány a magaslat északnyugati részére helyez, ahonnan embercsontok előkerüléséről is tudunk.⁵¹

Padrag a mai Padragkút településsel azonos.⁵² Szent Mihály egyháza először 1297-ben szerepel oklevélben, melyet – késői említése ellenére – feltehetőleg még a XI. században építettek. A halimbai Szűz Mária-egyház filiája volt.⁵³

Zaléski a mai Magyarsarlós faluval azonos.⁵⁴ A település folyamatosan szerepel okleveles forrásainkban, a falu földje közös a pécsi püspök népével.⁵⁵

Gerencsér a mai Bakonytamási falu határához tartozó Gerencsérpusztával azonos.⁵⁶ A falu okleveles forrásokban a középkorban végig szerepel, 1526-ig a veszprémvölgyi monostor a birtokosa.⁵⁷

A területen településnyomok mutatják az egykori települést, cserépbogrács- és fazéktöredékek, valamint csont- és kődarabok kerültek elő.⁵⁸ Középkorban, Gic-Szőlőhegy lelőhelyen Árpád-kori sír került elő, melynek mellékletei palmettadíszes ezüstlemez, s-végű karika, rovátkolt díszítésű bronzgyűrű, vastöredék, kova, két kengyel, csikózabla, fokos és aranyozott bronz rozettás szíjveretek voltak.⁵⁹

3. Patrocíniumok

Az Árpád-kori Veszprém nyolc egyházi épületéből hétnek a védőszentje a bizánci egyházban különösen tisztelt szent: György, Miklós, Mihály, Keresztelő Szent János. A hét egyházi épület közül négy már a XI. század elejére, három már a X. század utolsó harmadára állt.⁶⁰

Ezek közül a Szent György-kápolnát hazánk legősibb szentélyének tartják. Az írott

források alapján több feltételezés is napvilágot látott vele kapcsolatban. A veszprémi székesegyház egyik vagy másik kápolnájában vélték megtalálni. A kápolna Imre herceg fogalmának színhelye: „...*imádkozni ment abba az igen ősi és ódon templomba, amit Veszprém városában Krisztus drága vértanújának, Györgynek a tiszteletére építettek...*”,⁶¹ de középkori írott forrásokban végig előfordul.⁶²

A bizonytalanságokat H. Gyürki Katalin 1957-ben végzett ásatása tisztázta. A feltárások során előkerültek a Szent György kápolna, egy félköríves apszisú, keletelt rotunda alapfalai. Az ásató szerint nem lehet IX. századnál korábbi, de a morva bencések érkezése, 996 előtt épült.⁶³

A Szent Mihály-székesegyház építését a püspökség 990–997 közé helyezett alapítása utánra, 1000–1009 közé teszik. Már a XI. század elejétől szerepel írott forrásokban.⁶⁴ Igen korai az okleveles említése. A székesegyház egy háromhajós, kereszthajós, altemplomos, román bazilika, négy toronnyal. Építtetőjének Gizella királynét tartják.⁶⁵ Építészeti elemei bizánci hatást mutatnak.

4. Temetkezések

A monostor temetője nem ismert, azonban több környékbeli temető fel van tárva. Az ottani temetkezésekben a keleti keresztény rítushoz köthető szokások találhatók meg.⁶⁶

Veszprémből ismertek nagy Árpád-kori temetők is. A Kálváriahegyi templom körüli temető majdnem minden sírja pénzmellékletes, obulushelyzetben. A Sashegyi szőlőkben feltárt temető leletanyagában található nyakpercc.⁶⁷

5. Összegzés

A veszprémvölgyi monostor térítő tevékenysége nem érhető tetten a források tanúsága alapján. A monostor birtokain előkerült leletek nem utalnak még befolyásra sem, a Szent Mihály patrocíniumot leszámítva, amely azonban inkább az anyaegyháza, Halimba felé mutat. Számos – a keleti kereszténységre utaló lelet (temetkezési szokás, rítus), patrocínium figyelhető meg Veszprémben és környékén, ezek azonban korábbiak, így szintén nem köthetők a monostorhoz. Valószínűbb, hogy Sarolt keleti keresztény voltával hozhatók összefüggésbe, és talán emiatt lett itt alapítva a monostor is. Összességében a megfigyelték arra utalnak, hogy az apácák – amint ez a nyugati szerzetességre is jellemző, – nem folytattak missziós tevékenységet, zárt közösséget alkottak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAKAY KORNÉL–KALICZ NÁNDOR–SÁGI KÁROLY: *Magyarország régészeti topográfiája*
3. Veszprém megye régészeti topográfiája. A devecseri és sümegi járás. Budapest. 1970.
BÁLINT SÁNDOR: *Ünnepi kalendárium*. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából. I–II. SZIT: Budapest, 1977.
CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. Arcanum Adatbázis 2002.

- CZEBE GYULA: A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. *Értekezések a történeti tudományok köréből* XXIV/3. MTA: Budapest 1916.
- DARKÓ JENŐ: A veszprémvölgyi apácamonostor alapító levelének 1109-i másolata. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 44. 1917. 257–272.
- DAX MARGIT – TORMA ISTVÁN: *Magyarország régészeti topográfiája 4.* Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és zirci járás. Budapest, 1972.
- ÉRI ISTVÁN: *Magyarország régészeti topográfiája 2.* Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. Budapest, 1969.
- ÉRSZEGI GÉZA: Szent István görög nyelvű okleveléről. *Levéltári Szemle* XXXVIII. 1988/3. 3–14.
- FEHÉR GÉZA – ÉRY KINGA – KRALOVÁNSZKY ALÁN: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei: leletkataszter. *Régészeti Tanulmányok II.* Budapest, 1962.
- FEJÉR GYÖRGY (ed.): *Codex Diplomaticus ecclesiasticus ac civilis I–XI.* Buda–Budapest, 1829–1844.
- FODOR ISTVÁN (szerk.): „Őseinket felhozád...” A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest, 1996. március 16 – december 31, Magyar Nemzeti Múzeum.
- GENTHON ISTVÁN: *Magyarország művészeti emlékei.* Budapest, 1980.
- GUTHEIL JENŐ: Magyarság és kereszténység Szent István előtt. *Vigília* 25. 1960/8. 459–466.
- GUTHEIL JENŐ: *Az Árpád-kori Veszprém.* Veszprém, 1979.
- GUTHEIL JENŐ: *Veszprém, Szent Imre városa.* Adatok Veszprém Szent István-kori történetéhez. Veszprém, 1994.
- GYOMLAY GYULA: Szent István veszprémvölgyi donatiojának görög szövegéről. *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből* XVII/8. Budapest, 1901.
- GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I.* (A–C) Budapest, 1987.
- GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II.* (D–GY) Budapest, 1987.
- H. GYÜRKI KATALIN: Die St. Georg-Kapelle in der Burg Veszprém. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XV. (1963) 341–408.
- HÓMAN BÁLINT: A veszprémvölgyi 1109. évi oklevél hitelessége. *Turul* 1911. I. 123–134.; II. 167–174.
- HÓMAN BÁLINT: Szent István görög oklevele. *Századok* 51. 1917. I. 99–136.; II. 225–242.
- H. TÓTH IMRE: Konstantin-Cirill és Metód nyomai a történeti Magyarországon. In *Ortodox kereszténység és kultúra.* Emlékkonferencia a millennium és a kereszténység 2000 éves évfordulója tiszteletére (Szeged, 2000. november 24.). Szombathely, 2000. I. 4–8.
- HUSZÁR LAJOS: Das Münzmaterial in den Funden der Völkerwanderungszeit im mittleren Donaubecken. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* V. 1954. 61–109.
- ISTVÁNOVICS ESZTER: Ibrány-Esbó halom. *Archaeológiai Értesítő* 113. 1986. 281.
- ISTVÁNOVICS ESZTER: 10-11. századi temető Ibrány-Esbó halmon. *Révész – Wolf* 1996. 25–46.
- KNAUZ NÁNDOR (ed.): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis.* Esztergom, 1874–1924.
- KOZÁK KÁROLY: Közép-Európa centrális templomai (IX–XI. század). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17. 1984. 107–144.
- KRAJNYÁK GÁBOR: Szent István veszprémvölgyi donatiojának görög egyházi vonatkozásai. *Századok* 59–60. 1925–26. 498–507.
- KRISTÓ GYULA (szerk.): *Az állapalapítás korának írott forrásai.* Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szeged, 1999.
- LOVAG ZSUZSA: *A magyar koronázási jelvények.* Budapest, 1978.

- LUKCSICS PÁL (ed.): *A gróf Zichy-család zseléi nemzeti levéltára*. Budapest, 1930.
- MELICH JÁNOS: A veszprémvölgyi görög oklevél Patadi-ja. *Magyar Nyelv* 24. 1928. 111–113.
- MEZŐ ANDRÁS: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. METEM. Budapest, 2003.
- MIKOS JÓZSEF: A veszprémvölgyi oklevél két helynevéhez. *Magyar Nyelv* 31. 1935. 116–118.
- Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia* [Vatikáni magyar okmánytár] I–II. Budapest, 1884–1886.
- MORAVCSIK GYULA: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984, Akadémiai Kiadó.
- NAGY IMRE (ed.): *Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis* [Anjoukori Okmánytár] I–VII. Budapest, 1878–
- NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ – KAMMERER ERNŐ – LUKCSICS PÁL (ed.): *Codex Diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásoneő* [A zichi és vásoneői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára] I–XII. Pest–Budapest, 1871–1931.
- NAGY IMRE – PAUR IVÁN – RÁTH KÁROLY – VÉGHÉLY DEZSŐ (ed.): *Codex Diplomaticus patrius* [Hazai Okmánytár] I–V. Győr, 1865–1973.; VI–VIII. Budapest, 1876–1891.
- NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ – NAGY GYULA (ed.): *Zala vármegye története: oklevéltár*. Budapest, 1886–1890.
- NÉMETH PÉTER: Az első magyar egyházmegye kialakulásának kérdéscéhez. In *Székesfehérvár évszázadai* I. Szerk. Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1967. 117–124.
- PAIS DEZSŐ: *A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 50. szám. Budapest, 1939. 32–36.
- ROMHÁNYI BEATRIX: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*: katalógus. Budapest, 2000.
- SEZTÉPÉTERY IMRE: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke* [Regesta regum stripis Arpadiane critico-diplomatica] I. 1001–1270. Budapest, 1923.
- TETTAMANTI SAROLTA: *Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében*. *Studia Comitatus* 3. 1975. 79–123.
- TÖRÖK GYULA: Halimba-Cseres X–XII. századi temetője. *Folia Archaeologica* VI. 1954. 95–105.
- TÖRÖK GYULA: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. AH XXXIX. 1962.
- WENZEL GUSZTÁV (ed.): *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus*. Arcanum Adatbázis, 2002.

JEGYZETEK

- Jelen tanulmányom egy vizsgálsorozat részét képezi, melynek során minden Árpád-kori keleti keresztény monostorral – Marosvár, Oroszlámos, Pentec, Tihany-Oroszkő, Visegrád, Zebegény, Szávaszentdemeter – kapcsolatban megvizsgálom, a saját környezetükben játszottak-e szerepet a kereszténység terjesztésében, folytattak-e térítő tevékenységet, gyakoroltak-e hatást vagy csupán környezetüktől elszigetelten éltek.
- DL 11 – Typicon Vespriense, 1109: „Az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevében. Én, István, keresztény s egész Hungria királya, miután létesítettem, felállítottam és berendeztem a szentséges Istenanya veszprémi, érseki monostorát, s összegyűjtöttem benne apácák seregét a magam, nőm és gyermekeim, valamint egész Pannónia lelki üdvéért, így rendelkezem. Ajándékozok ennek a monostornak 9 falut földestől együtt. Ezen falvak nevei a következők: először Szárberény, negyvennyolc füsttel és hat halással; aztán egy másik falu, Szántó harminc családdal – ez a Dunánál

van -, továbbá (ti. ajándékozok) húsz családot a szentséges Istenanya beiktatásakor, úgyszintén a szombotu-i révet hét révésszel, hasonlóan a vásárvámost is, valamint lovas szolgát hatvanat, halászt a Dunán tizenkettőt, ácsot hármat, kovácsot kettőt, pohárnokot egyet, esztergályost egyet; (ti. van aztán) Paloznakban egy birtokrészes vincellér meg Faddon is egy vincellér, Melegdi; kapja meg továbbá majorgazdaság gyanánt a Szentháromság szigetét. Az összes falunévek együttesen ezek: először Szárberény, aztán Mama, aztán Sandor, aztán Kenese, aztán Csittény, aztán Szántó, aztán Padrag, aztán Zalézi, aztán Gerencsér. S több más egyebet is ajándékozok a szentséges Istenanyának, az érseki monostornak, hogy a monostoré legyen, amíg csak ég és föld áll. De szabad rendelkezési joggal is felruházom ezt a monostort avégből, hogy azokat, akik nem akarnak a szent monostor főmhatósága alatt lakni, a fejedelemszöny és a nővérek rendelete nélkül űzzék ki arról a helyről kedvük és akaratak ellenére. Ha pedig valakit azon kapnának, hogy abból, amit én a monostornak adtam, elszakítana vagy elidegenítene valamit, legyen az az én nemzetségemből vagy bárki más, akár király, akár főúr, akár ispán, akár püspök, akár más valaki, atok szálljon rá az Atyától, a Fiútól és a Szentlélektől, dicsőséges Asszonyunktól, az Istenanya s örökké szűz Máriától, a dicsőséges Apostoloktól, a háromszáztizennyolc atyától és minden szentektől s tőlem, bűnöstől.” WENZEL GUSZTÁV (ed.): *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus*. Arcanum Adatbázis, 2002. (továbbiakban: CD ÁRPÁD) I. 216. (4b), 347–348.; MORAVCSIK GYULA: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984, Akadémiai Kiadó. (továbbiakban: Moravcsik 1984.) 80–81.; KRISTÓ GYULA (szerk.): *Az állapalapítás korának írott forrásai*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. Szeged, 1999. (továbbiakban: ÁKÍF) 116–119.

³ MNM = Magyar Nemzeti Múzeum.

⁴ MOL = Magyar Országos Levéltár.

⁵ Először, mivel a MOL-példányon volt pecsét, ezt gondolták hiteles példánynak, de Gyomlay Gyula 1901-ben kimutatta, hogy az MNM-példányról rakták át a pecsétet a MOL-példányra. GYOMLAY GYULA: *Szent István veszprémvölgyi donatiojának görög szövegéről. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XVII/8*. Budapest, 1901.

⁶ A birtokper miatt került kiállításra a Ladomér-féle ítéletlevél 1296. május 12-én, a hamisításra az ítéletlevél kiállítása után került sor. Legkorábban 1321-ben, mivel Tamás, esztergomi érsek, aki aláíróként szerepel az ítéletlevélen és bizonyítani tudta volna a hamisítást, ekkor halt meg, de 1330-al bezárólag. HÓMAN BÁLINT: *A veszprémvölgyi 1109. évi oklevél hitelessége. Turul 1911*. (továbbiakban: Hóman 1911.) 171–173.; HÓMAN BÁLINT: *Szent István görög oklevele. Századok 51*. 1917. (továbbiakban: Hóman 1917.) 242.

⁷ A görög szöveg összevetése is erről tesz tanúságot, a veszprémvölgyi görög oklevelet teljes érteccsel először és utoljára 1109-ben olvasták és másolták. (CZEBE GYULA: *A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. Értekezések a történeti tudományok köréből XXIV/3*. MTA: Budapest 1916. (továbbiakban: Czebe 1916.) 104.) A MOL-példány eltérései a szöveg nem-értéséből adódnak több helyen. Az MNM-példány a hiteles Kálmán-kori 1109-es átirat, míg a MOL-példány az apácák XIII. századi birtokperéhez készült hamisítvány. (ÉRSZEGI GÉZA: *Szent István görög nyelvű okleveléről. Levéltári Szemle XXXVIII*. 1988/3. (továbbiakban: Érszegi 1988.) 3–14.; SZENTPÉTERY IMRE: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke [Regesta regum stripis Arpadiane critico-diplomatica] 1*. 1001–1270. Budapest, 1923. (továbbiakban: Szentpétery 1923.) 15–16.). Az oklevél hitelessége ezzel bebizonyítottnak tekinthető, mivel Kálmán írni-olvasni tudó, elismerten művelt ember volt, ezért kétségtelen lehetett számára az oklevél átirásakor, hogy egy eredeti István-kori oklevéllel van dolguk. Ezt az értést bizonyítja, hogy a görög szöveg is helyesen került átirásra.

⁸ A császári kancelláriából Magyarországra került és a pannonhalmi oklevélen keze munkáját hátrahagyó „Heribert C” 1002 és 1010 között működött itt. Miután ezen az oklevélen nem fedezhető fel működésének nyoma, az alapító oklevél kiállításának időpontja lehetett 1002 előtt avagy 1010 után. Czebe Gyula megállapította, hogy leírója görög ember volt, akinek

- görögsége vulgáris, lapos közgörög, mely egy valóságos dialektus nyomait viseli magán: o-u hangcsere igen kiterjedten jelentkezik a középkori dél-itáliai és szicíliai görögségben (Czebe 1916. 24., 26., 32.), mely Darkó Jenő szerint arra bizonyíték, hogy a XI. századi bizánci okleveles gyakorlatot ismerték és alkalmazták Dél-Itáliában is, de véleménye szerint igazi görög volt a leírója (DARKÓ JENŐ: A veszprémvölgyi apácamonostor alapító levelének 1109-i másolata. *Egyetemes Philológiai Közöny* 44. 1917. (továbbiakban: Darkó 1917.) 257–272.). A görög szertartás olyan részeit említi az oklevél, amelyet az ájtatos hívő könyv nélkül tud, ez bizonyítja mind az oklevél írójának e téren való jártasságát, de azok számára is nyilvánvaló kellett legyen, akik számára íródott KRAJNYÁK GÁBOR: Szent István veszprémvölgyi donatijának görög egyházi vonatkozásai. *Századok* 59–60. 1925–26. 498–507. (továbbiakban: Krajnyák 1925–1926.) 498–507.
- ⁹ LOVAG ZSUZSA: *A magyar koronázási jelvények*. Budapest, 1978. 26–29.
- ¹⁰ A három lehetőség közül egyik sem zárható ki, sőt együtt is képezhetik az igazságot, hogy mindhárman, Sarolt, leánya – a monostor első fejedelmesszonyaként – és Imre herceg bizánci menyasszonya egyaránt élhettek a monostor falai között.
- ¹¹ ROMHÁNYI BEATRIX: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*: katalógus. Budapest, 2000. (továbbiakban: Romhányi 2000.) 63.
- ¹² Veszprém megye. ÁKÍF 118. 360. jegyzet.; CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. Arcanum Adatbázis, 2002. (továbbiakban: CD CSÁNKI) III. Berény: „Villa Zaarberin” [1109: Dl. 11., 1297: Dl. 1026. pag. 35.]; „Jobagio episcopi (Wesprimiensis) de villa Beren” [1243: NAGY IMRE – PAUR IVÁN – RÁTH KÁROLY – VÉGHÉLY DEZSŐ (ed.): *Codex Diplomaticus patrius* [Hazai Okmánytár] I–V. Győr 1865–1973.; VI–VIII. Budapest, 1876–1891. (továbbiakban: CD PATRIUS) VI:41.]; „Udornici domini regis de villa Beryn” [1272: CD PATRIUS I:57.]; „Poss Zarberyn” - részben a veszprémi káptalan birtokába jut. [1297: CD ÁRPÁD V:176.]
- ¹³ MEZŐ ANDRÁS: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. METEM. Budapest, 2003. (továbbiakban: Mező 2003.) 275–276.; CD CSÁNKI III. Berény
- ¹⁴ 54/1. Református templom, Vörösberény. ÉRI ISTVÁN: *Magyarország régészeti topográfiája 2. Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás*. Budapest, 1969. (továbbiakban: MRT 2.) 261.
- ¹⁵ 54/2. Kunföldek, Vörösberény. E terület azonos azokkal a telkekkel, melyek miatt a veszprémi káptalan 1353–1389 között több ízben, sikertelenül perelte az apácákat. Ekkor az apácáknak 54 mansiójuk volt Szárberényben. MRT 2. 262.
- ¹⁶ Pest/Fejér megye
- ¹⁷ ÁKÍF 118. 355–356. jegyzet; GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza II. (D–GY)* Budapest, 1987. (továbbiakban: Györffy 1987b) 438–440.: „...Zolk... in vicinitate... dominarum sororum Vesprimiensium a pt. superiori...” [1320: NAGY IMRE – NAGY IVÁN – VÉGHÉLY DEZSŐ – KAMMERER ERNŐ – LUKCSICS PÁL (ed.): *Codex Diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vásonkeö* [A zichi és vásonkeői gróf Zichy család idősb ágának okmánytára] I–XII. Pest–Budapest, 1871–1931. (továbbiakban: CD ZICHY) V:590.]; „...dominarum [sororum claustru B.V. de Valle Wesprimiensis] Zenthgyurgh...” [1352: CD ZICHY II:482.]; „...poss. Zenthgyewrgh sive (al. Nom.) Zanthozenthpeter...” [1487–1488: Dl 19252, Dl 19384]
- ¹⁸ Györffy 1987b 438.; Mező 2003. 108. (10. Szentgyörgy, Tass h., Fejér vm.)
- ¹⁹ Veszprém megye (ÁKÍF 118. 357. jegyzet), Zala megye ÉK-i csücske, Balaton és Csupak között (CD CSÁNKI III. Paloznak)
- ²⁰ CD CSÁNKI III. Paloznak: „Palaznuk, Poloznuk” (1269., 1304: NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ – NAGY GYULA (ed.): *Zala vármegye története: oklevéltár*. Budapest, 1886–1890. (továbbiakban: ZALAI OKL I:55., 124.), „Jobagiones capituli (Wesprimiensis) de Poloznuk” (1312: ZALAI OKL I:137.) „Poloznok” (1323: ZALAI OKL I:170.) „Palaznuk” (1330:

Veszpr. kápt. házi llt. Cap. 11.) „*Poss. Pulaznok*” (1402: Dl. 8721.) 1333-1335: „... *Fabianus [sac.] de Poloznuk, Gregorius [sac.] de Poloznuk...*” (Mező 2003. 38.); ismert egy Szent István patrocíniumú temploma is, de annak legelső említése 1747-ből származik. Mező 2003. 128.

- ²¹ Az bakonybéli apátságról egy 1037-re datált, hamis oklevél szól. Az oklevél feltehetőleg 1230 táján készült. MRT 2. 167.
- ²² A veszprémi káptalannak 1174-ben egy világi személy adományozott itt birtokot, majd 1217-ben és 1222-ben II. András 6 mansiót adott. MRT 2. 167.
- ²³ A tihanyi apátság 1243-ban szerzett itt két szőlőt. MRT 2. 167.
- ²⁴ 38/l. Templomdomb, Paloznak. MRT 2. 166.
- ²⁵ Veszprémi Múzeum 4403/1914. (Paloznak: FEHÉR GÉZA–ÉRY KINGA–KRALOVÁNSZKY ALÁN: A Közép-Duna-medence magyar honfoglalás- és kora Árpád-kori sírleletei: leletkataszter. *Régészeti Tanulmányok* II. Budapest 1962. (továbbiakban: FÉK) 60/799.)
- ²⁶ Paloznak: FÉK 60/800.
- ²⁷ Tolna megye
- ²⁸ ÁKÍF 118. 347., 358. jegyzet
- ²⁹ MELICH JÁNOS: A veszprémvölgyi görög oklevél Patadi-ja. *Magyar Nyelv* 24. 1928. (továbbiakban: Melich 1928.) 111–113. Faddal való azonosítása elsőként Gyomlai Gyula nevéhez köthető, aki ezt az Akadémiai Értesítőben publikálta [AkÉrtesítő XV. (1904) 506. p.]; MIKOS JÓZSEF: A veszprémvölgyi oklevél két helynevéhez. *Magyar Nyelv* 31. 1935. (továbbiakban: Mikos 1935.) 116–118.
- ³⁰ Enying környéke, Veszprém megye. Érvéselének alapja, hogy a görög oklevélben a ϕ klaszszikus szabályossággal van megkülönböztetve a π -tól, így a $\pi\alpha\tau\omicron\delta\iota$ és a $\phi\tau\omicron\delta\iota$ /Fadd nem egyeztethetők. Mikos 1935. 116–118.
- ³¹ Veszprém megye. Mikos József érvelésének alapját elfogadja, de Pata ellen szól, hogy a többi birtoktól távol egyetlen vincellér adományozása nem valószínűsíthető, így a Veszprém környéki, Szárberény-Máma-Sándor birtokcsoporthoz közel eső mai Papvásárjával azonosítja. Okleveles előfordulása *Pochwasara, Pochuasara* [1296-1297, 1328], *Pothwasara* [1397], *Pathwasara* [1488]. (PAIS DEZSŐ: *A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. 50. szám. Budapest, 1939. 32–36.)
- ³² CD CSÁNKI III: Fad(d): „*predium Focud*” [1082(?): CD PATRIUS IV:6.] „*Foda*” [1193: KNAUZ NÁNDOR (ed.): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Esztergom 1874–1924*. kis I:142.] „*Foga*” (XIII. század: VESZPR LT Cap. 5.) „*Poss. Food*” (1341: FEJÉRV LT lad. 3. fasc. 1. num. 1.) „*Fod*” (1342–1365: VESZPR LT Cap. 5., 1448: U. o.) „*Faad*” (1415: FEJÉRV LT lad. 3. fasc. 4. num. 3., 1437: FEJÉR GYÖRGY (ed.): *Codex Diplomaticus ecclesiasticus ac civilis* I–XI. Buda–Budapest, 1829–1844. (továbbiakban: CD ECCL) X. 6. 906., 1429: FEJÉRV LT lad. 28. fasc. 3. num. 89., 1429: KISMARTONI LT 47. Z. 15., 1469: Dl. 36792; 1490: FEJÉRV LT lad. 3. fasc. 11. num. 1.) „*Cives et iobagiones nostri (prioris Aurane) de Fad*” (1419: FEJÉRV LT lad. 2. fasc. 8. num. 71.) „*Fad*” (1424: FEJÉRV LT lad. 2. fasc. 8. num. 74., 1446: FEJÉRV LT lad. 3. fasc. 6. num. 55., 1450: FEJÉRV LT lad. 3. fasc. 7. num. 4.) „*Alfad*” (1471: FEJÉRV LT lad. 3. fasc. 9. num. 4. és lad. 3. fasc. 9. num. 8.) „*Oppidum Fad*” (1475: FEJÉRV LT lad. 2. fasc. 6. num. 60.)
- ³³ Mező 2003. 258.; CD CSÁNKI III. Fad(d)
- ³⁴ Fejér megye. ÁKÍF 118. 359. jegyzet
- ³⁵ Györffy 1987b 404.; CD CSÁNKI III. Sold
- ³⁶ Veszprém megye. ÁKÍF 118. 360. jegyzet; CD CSÁNKI III. Máma
- ³⁷ 7/l. Balatonfűzfő-Máma, Balatonfűzfő. MRT 2. 45.
- ³⁸ CD CSÁNKI III. Máma: „...*Villa Mama...*” (1109: Dl. 11; 1297: Dl. 1026. pag. 35.) „...*Villa (Pothwasara et) Mama...*” (1328: CD ANJOU II. 377.) „...*Poss. Mama a parte poss. Pothwasara...*” (1397: Dl. 8284.)

- ³⁹ Az első feltűnése írott forrásban: 1297 (Mező 2003. 215–216.; CD CSÁNKI III. Máma), a topográfia 1293-as dátumot ad meg Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban, Budapest Kilián 1907 művére hivatkozva (7/1. Balatonfűzfő-Máma, Balatonfűzfő - MRT 2. 45., 54/1. Református templom, Vörösberény - MRT 2. 261.).
- ⁴⁰ 7/2. Mámai templomrom, Balatonfűzfő. MRT 2. 46.
- ⁴¹ Veszprém megye. ÁKÍF 118. 360. jegyzet
- ⁴² MRT 2. 53., CD CSÁNKI III. Sándor(i): „Sandor” (1396: CD ECCL X. 2. 390., 1481: Dl 18480; 1488: Dl 28340.) „Sandory poss.” (1478: Dl. 18068.).
- ⁴³ 8/16. Sándor, Balatonkenese. MRT 2. 53.
- ⁴⁴ 8/18. Tatárlikak, Balatonkenese. MRT 2. 54.
- ⁴⁵ Veszprém megye. ÁKÍF 118. 360. jegyzet
- ⁴⁶ „Kenesa” (1231, CD ÁRPÁD VI. 499), „Kenese” (1297, DL 1026 pag 35)
- ⁴⁷ CD CSÁNKI III. Kenes(se), (Kenesa), 8/1. Faluközpont, Balatonkenese (MRT 2. 50.), 54/1. Református templom, Vörösberény (MRT 2. 261.), Szent Kereszt – nem tartja valószínűnek, hogy a település egyháza lehetett, a másik, Szent Mihály egyháza miatt (Mező 2003. 171.), Szent Mihály (Mező 2003. 279.).
- ⁴⁸ TM 139–140/1930 (Balatonkenese: FÉK 22/45.), MRT 2. 54.
- ⁴⁹ MRT 2. 54.
- ⁵⁰ Veszprém megye. ÁKÍF 118. 360. jegyzet; CD CSÁNKI III. Csitun
- ⁵¹ 8/10. Csittény (MRT 2. 52.), 54/1. Református templom, Vörösberény (MRT 2. 261.)
- ⁵² Veszprém megye. ÁKÍF 118. 361. jegyzet
- ⁵³ Mező 2003. 294.; 47/11. lelőhely, Padragkút (BAKAY KORNÉL – KALICZ NÁNDOR – SÁGI KÁROLY: *Magyarország régészeti topográfiája* 3. Veszprém megye régészeti topográfiája. A devocseri és sümegi járás. Budapest, 1970. 186.), CD CSÁNKI III. Padrag: „Podragh” [1297: Dl 1026 pag 35], „Poss. Putrug” (1319: NAGY IMRE (ed.): *Codex Diplomaticus Hungaricus Andegavensis* [Anjoukori Okmánytár] I–VII. Budapest 1878– (továbbiakban: CD ANJOU) I:526.), „Podrug” (1342: CD ANJOU IV. 247.), „Pothrugh” (1378: Lukcsics Pál (ed.): A gróf Zichy-család zseléi nemzeti levéltára. Budapest 1930. (továbbiakban: CD ZSÉLYI), „Podrogh” (1412: Dl 9908.), „Padrag” (1488: Dl 28344).
- Halimba melletti Cseres lelőhelyen feltárt nagy sírszámú, hosszú életű temető mindhárom időszakában nagy számban fordulnak elő keleti rítus szerint eltemetett halottak, azonban Halimba és a mellette lévő temető nem hozható kapcsolatba a monostorral. TÖRÖK GYULA: Halimba-Cseres X–XII. századi temetője. *Folia Archaeologica* VI. 1954. 95–105.; TÖRÖK GYULA: Die Bewohner von Halimba im 10. und 11. Jahrhundert. AH XXXIX. (1962)
- ⁵⁴ Baranya megye. ÁKÍF 118. 362. jegyzet
- ⁵⁵ GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. (A–C) Budapest, 1987. (továbbiakban: Györffy 1987a) 376.: „Sarlos, ... in vallem Sarlaswodus” [1058: Dl 1430], „poss. Sarlous, in comitatu Baranensi” [1224/1399: D. 112], „poss. Sarlos” [1328: Dl 1430], „Egid. (sac.) de Sorlos, Jo. Sac. De Zorlows, Sorlos, Zorlos, Egid. De Sorlos, Jo. De Sorros” [Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia [Vatikáni magyar okmánytár] I–II. Budapest, 1884–1886.
- Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia* [Vatikáni magyar okmánytár] I–II. Budapest 1884–1886. I/1. 238., 265., 274., 285., 295., 309.]
- ⁵⁶ Veszprém megye. ÁKÍF 118. 363. jegyzet
- ⁵⁷ DAX MARGIT – TORMA ISTVÁN: *Magyarország régészeti topográfiája* 4. Veszprém megye régészeti topográfiája. A pápai és zirci járás. Budapest, 1972. (továbbiakban: MRT 4.) 109–110.; CD CSÁNKI III. Gerencsér: „Gerencher” (1309: CD ANJOU I:184.), „Guerencher” (1319: Dl 1968), „Gerencher” (1430: PANNONH LT XI. B., 1488: Dl. 28340).
- ⁵⁸ 31/8. Gerencsér, Gic (MRT 4. 109–110.)
- ⁵⁹ TETTAMANTI SAROLTA: *Temetkezési szokások a X–XI. században a Kárpát-medencében.*

- Studia Comitatus* 3. 1975. (továbbiakban: Tettamanti 1975.) 81.; FÉK 37/37.
- ⁶⁰ NÉMETH PÉTER: Az első magyar egyházmegye kialakulásának kérdéséhez. In *Székesfehérvár évszázadai* I. Szerk. Kralovánszky Alán. Székesfehérvár, 1967. (továbbiakban: Németh 1967.) 119. Veszprém ismert egyházi épületei: Szent György kápolna (X. század vége), Szent Mihály székesegyház (1000–1009), Istenanya veszprémvölgyi monostora, Szent Miklós templom (legkorábbi forrásbeli előfordulása: 1293 – „... *sessio Vesprimii sub monte ecclesie Beati Nicolai confessoris...*”, Mező 2003. 336.), [Alexandriai] Szent Katalin ágostonos [domonkos] apáca kolostor (1240-ben alapította Bertalan püspök – „...*B. Catharinam Virginem... in loco Vesprimi Quamdam Ecclesiam in honorem eiusdem Virginis fabricari fecimus...*”, Mező 2003. 168. p.), Mindenszentek egyháza (legkorábbi forrásbeli említése: 1307 – „...*castrum Omnium Sanctorum...*”, Mező 2003. 355–356.), Keresztelő Szent János plébániatemplom (legkorábbi forrásbeli említése: 1318 körül, Mező 2003. 142.), [Antiochiai] Szent Margit egyház (legkorábbi forrásbeli említése: 1318 – „...*apud ecclesiam beate Margarethe...*”, Mező 2003. 246.), Szent Erzsébet egyház (legkorábbi forrásbeli említése: 1484 – „...*Item [eccl.] hospitali Beate Elisabeth...*”, Mező 2003.), Szűz Mária ispotály és templom (első forrásbeli említése: 1486 – „...*capella Hospitali Annunciate Beate Virginis per ipsium dominum Albertum episcopum in dicta civitate Vesprimiensi in loco capitulari fundate...*”, Mező 2003. 477.) és a veszprémi iskola Szűz Mária kápolnája (forrásbeli említése: 1508 – „...*ex opposito domus capelle Beate Virginis in scola Vesprimiensi fundate...*” Mező 2003. 477.), Szent János [apostol] kápolna (János veszprémi püspök építtette – „*capelle beati Johannis apostoli et ewangeliste... in castro Vesprimiensi...*”, Mező 2003. 160.).
- ⁶¹ 1021 k.: „...*vetustissimam et antiquissimam, que in Besprimiensi civitate ad honorem pretiosissimi Christi martyris Georgii fabricata est... ecclesiam...*” - Szent Imre herceg legendája. ÁKÍF 64.; Mező 2003. 113–114.
- ⁶² 1352., 1358., 1417., 1481. évekből ismert említése. Mező 2003. 113–114.
- ⁶³ H. GYÜRKI KATALIN: Die St. Georg-Kapelle in der Burg Veszprém. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* XV. 1963. 370.; Németh 1967. 119. A veszprémi székesegyház északi oldalán állt, de nem az oldalkápolnája, hanem teljesen különálló épület volt, melynek a helyén a XIII. század első felében egy nyolcszögű apszisú kápolnát építettek (Gyürki 1963. 371.; GENTHON ISTVÁN: *Magyarország művészeti emlékei*. Budapest, 1980. (továbbiakban: Genthon 1980.) 445.; GUTHEIL JENŐ: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1979. GUTHEIL JENŐ: *Az Árpád-kori Veszprém*. Veszprém, 1979. (továbbiakban: Gutheil 1979.) 74–85.; GUTHEIL JENŐ: *Veszprém, Szent Imre városa*. Adatok Veszprém Szent István-kori történetéhez. Veszprém, 1994. (továbbiakban: Gutheil 1994.) 27–32.) H. Tóth Imre IX. századnak határozza meg, és a keleti kereszténységhez – Cirill és Metód missziós működéséhez köti (H. TÓTH IMRE: Konstantin-Cirill és Metód nyomai a történeti Magyarországon. *Orthodox* 2000. I. (továbbiakban: H. Tóth 2000.) 4–8.; BÁLINT SÁNDOR: *Ünnepi kalendárium*. A Mária-ünnepek és jelesebb napok hazai és közép-európai hagyományvilágából I. SZIT. Budapest, 1977. I. 293–314.), míg Gutheil Jenő szerint Sarolt ösztönzésére Géza fejedelem építtette (GUTHEIL JENŐ: Magyarország és kereszténység Szent István előtt. *Vigília* 25. 1960/8 (továbbiakban: Gutheil 1960.) 465.; Gutheil 1979. 74–85.; Gutheil 1994. 27–32.). Ez utóbbi nézethez csatlakozik Kozák Károly is, miszerint a X. század végén alapították a kápolnát. Vizsgálatai alapján arra a megállapításra jutott, hogy a kápolnát nem lehet a keleti kereszténységhez sorolni, mivel a középkori püspökségek hét legkorábbi, 1009-ig felépült keresztelőegyháza közül öt rotunda volt. (KOZÁK KÁROLY: Közép-Európa centrális templomai (IX–XI. század). *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17. 1984. 134–135.)
- ⁶⁴ 1002: „...*ecclesia sancti Michaelis...*”, 1055: „...*[piscinas] tercia...sancti michaelis...*” (Mező 2003. 304.)
- ⁶⁵ Gutheil 1979. 58–66.; Gutheil 1994. 12–14.

- ⁶⁶ Az obulusadás szokását és a X. század közepétől a temetkezésekben megjelenő nyakpercec viseletét keleti kereszténység hatásának tartják. Néhány temetőben már a X. század elejétől előfordulnak, pl. Ibrány–Esbó halmon. ISTVÁNOVICS ESZTER: Ibrány–Esbó halom. *Archaeológiai Értesítő* 113. 1986. 281.; ISTVÁNOVICS ESZTER: 10–11. századi temető Ibrány–Esbó halmon. *Révész – Wolf* 1996. 25–46.; FODOR ISTVÁN (szerk.): *Őseinket felhozád...* A honfoglaló magyarság. Kiállítási katalógus. Budapest, 1996. március 16 – december 31, Magyar Nemzeti Múzeum. 145–146.
- ⁶⁷ Tettamanti 1975. 82., 106.; FÉK 83/1204. (Veszprém–Kálváriahegy), 83/1207. (Veszprém–Sashegyi szőlők). Halotti obulust 123 sírban találtak.

JUHÁSZ ÁGNES

A raguzai mindennapok egy kézműves szakma tükrében: cipőkészítők a XIII. század végén–XIV. század elején

Az Adria keleti partján fekvő, kedvező földrajzi adottságokkal rendelkező dalmát város, Ragusa (Dubrovnik)¹ a XII. századtól már jelentős kereskedelmi kapcsolatokkal rendelkezett (itáliai városokkal, Bizánccal, Boszniával). A város lakói igyekeztek kihasználni Ragusa fekvésének előnyeit: az adriai tengeri útvonal és a balkáni kereskedelmi utak találkozását a város térségében. A raguzaiak nagy része a virágzó kereskedelemről élt, ugyanakkor számos kézműves és más szakember (ötvös, cipőkészítő, kovács, szabó, tetőfedő, asztalos, hajóács, mészáros, pék, halász, kőműves, molnár stb.) űzte tevékenységét a városban.

Raguzában a legtöbb kézműves cipőkészítéssel foglalkozott. 1278 és 1301 között számuk elérte a 86-ot, míg ugyanebben az időszakban 56 szűcs, 38 ötvös, 35 kőfaragó, 21 kovács stb. dolgozott a városban.² A cipőkészítők (*calegarius*) különböző állatbőrökből (birka, kecske, ló, ökör) cipőt, bocskort, csizmát készítettek, míg a cipészek (*zavatinus*) csak a lábbeli javításával foglalkoztak.³

A velencei fennhatóság idején (1205–1358) a XIII. század második felében indult meg a városi jogkönyv,⁴ valamint a városi és a magánszemélyek közjogi iratainak lejegyzése (1278), a XIV. század elejétől pedig a várost irányító szervek intézkedéseit is rögzítették. Raguzában fejlett volt a jogi írásbeliség, a város által alkalmazott jegyzők a város lakosainak is a rendelkezésére álltak, nemcsak a város ügyeinek rögzítése volt a feladatuk.

Mivel a cipőkészítők nagy számban jelennek meg a forrásokban, valamint magyar vonatkozások is kapcsolódnak hozzájuk ebben az időszakban, ezért áll e munka középpontjában néhány példán keresztül bemutatva a raguzai cipőkészítők élete, és így tulajdonképpen a középkori Ragusa városa. A következő oldalakon a források adta lehetőségeken keresztül elevenednek meg a raguzai cipőkészítők mindennapjai egy-egy forrástípus (adás-vételi, kölcsön- és zálogszerződések, végrendeletek, bűncselekmények tanúvallomásai és ítéletei,